

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ІНТЕРНЬОЗ
У К Р А І Н А

РАДА
НАСТУПНЕ ПОКОЛІННЯ

Громадська організація
«АГРОМЕГАПОЛІС»

Допомога аграріям Хмельниччини

Аналітичний звіт

Тема дослідження:

З'ясування стану справ
малих та середніх
фермерів,
агровиробників,
підприємців на
території
Хмельницької
області.

Це дослідження стало можливим завдяки щедрій підтримці американського народу через **Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)**. Зміст не обов'язково відображає погляди USAID чи уряду Сполучених Штатів.

Дослідження здійснено в рамках Програми **USAID «РАДА: наступне покоління»**, яка є п'ятирічною ініціативою (2021-2026), що впроваджується **ГО «Інтерньюз-Україна»**.

Детальніше про Програму: <https://internews.ua/rang/about>, <https://www.facebook.com/usaidradaprogram/>.

ЗМІСТ

1. Вступ.

2. Методологія дослідження.

3. Умовні скорочення.

4. Характеристика діяльності бізнесу до війни, в тому числі сільгоспвиробників.

Напрямки діяльності, віднесення до середнього чи малого бізнесу, наймані працівники. Наявність проблем із найманою працею до до повномасштабного вторгнення). Рівень користування кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами, в також експортування продукції до ЄС.

5. Умови, в яких працювали компанії, підприємці після 24 лютого 2022 року.

Особливості збереження свого бізнесу, вплив війни на напрями і обсяги роботи, кількість працівників і якість їхньої роботи, зміну споживачів продукції/послуг.

6. Стан забезпечення підтримки від держави/міжнародних партнерів, вплив регуляторних і податкових змін у 2022 році від держави.

Особливості користування підтримкою від держави та міжнародних організацій/держав, її адекватність і достатність. Доступність та частота користування додатком/сайтом «Дія» та грантами у ньому, програмою «Шлях».

7. Основні проблеми та виклики бізнесу зараз, що прямо чи опосередковано пов'язані з російським вторгненням.

Вплив безпеки персоналу на ведення бізнесу. Наявність проблем з логістикою, забезпеченням паливно-мастильними матеріалами, запчастинами, обладнанням. Стосунки з банками, вплив валютних обмежень на діяльність бізнесу, доступність/доцільність кредитів зараз. Рівень стосунків з місцевою владою, контролюючими органами. Наявність інших проблем.

8. Поінформованість бізнесу про адвокацію та повноваження парламенту.

Рівень участі бізнесу в адвокаційних кампаніях, а також захист своїх прав будь-яким способом. Поінформованість бізнесу про повноваження депутатів від виборчого округу, діяльність та повноваження профільних комітетів ВР, про процедуру законодавчої ініціативи. Випадки звернень бізнесу до приймалень народних депутатів або безпосередньо до народного депутата.

9. Проблеми бізнесу, які можуть бути вирішені засобами депутатського реагування.

Можливість вирішення проблем засобами депутатського реагування, проблеми у відносинах з податковою та правоохоронними органами, в адміністративних процедурах. Якісна та своєчасна зміна законів/нпа.

10. Плани бізнесу щодо організації роботи в найближчому майбутньому.

Можливість відновлення діяльності до передвоєнного рівня, з урахуванням ризиків відсутності змін в плані зовнішньої (державної чи міжнародної) підтримки бізнесу. Можливість здійснення експортної діяльності.

11. Висновки та рекомендації.

12. Гайд.

ВСТУП

Повномасштабне вторгнення росії в Україну внесло суттєві проблеми і корективи в діяльність бізнесу. Це спричинило погіршення процесу виробництва. Виникли проблеми з логістикою, зменшилася кількість працівників. Проблемою стала також відсутність обігових коштів, оскільки була не зрозумілою робота з банками, тому що вся банківська система погано працювала. Воєнні дії, відбувалися в 12 областях України, нині «гарячі точки» на Сході і Півдні нашої країни. Ситуація ускладнюється не лише бойовими діями, а й складною економічною ситуацією в Україні. Є проблема з паливно-мастильними матеріалами та їх цінами, організацією логістики тощо. Російські війська свідомо нищили і досі продовжують нищити об'єкти інфраструктури, значну кількість сільськогосподарських об'єктів. Під час масованих обстрілів ворогом об'єктів інфраструктури, як Хмельницькій області, так і загалом в Україні у підприємців гостро постало питання безпеки персоналу, оскільки це наражало на небезпеку персонал та клієнтів, проблеми з відсутністю енерго- і водопостачання.

За результатами глибинних інтерв'ю малих та середніх фермерів, агровиробників, підприємців на території Хмельницької області, де не відбувалися бойові дії, сформовано цей звіт. Мета – узагальнити найбільш типові проблеми малих та середніх фермерів, агровиробників, підприємців на території Хмельницької області, а також сформувані рекомендації для органів державної влади та міжнародних структур, задля зменшення негативних наслідків війни на діяльність малого та середнього бізнесу в Україні.

Методологія дослідження.

Під час дослідження було проведено 5 фокус-групових досліджень з дрібними та середніми фермерами, підприємцями, і 6 глибинних напівструктурованих інтерв'ю. Фокус-групи проводились наживо, а інтерв'ю – через сервіси зв'язку. Під час проведення фокус груп було завдано ракетного удару по місту Хмельницьку та околицях, а тому частина учасників фокус-груп відмовилась брати участь у фокус-групі з усіма учасниками але погодились надати інтерв'ю через сервіси зв'язку. Фокус-групи та глибинні інтерв'ю проводились впродовж травня - червня 2023 року відповідно до гайдів (путівників). Респондентам гарантувалась анонімність. Аудіозаписи фокус-групових дискусій та інтерв'ю було транскрибовано у текстовий формат із вилученням персональних даних. Всі наведені цитати знеособлені для унеможливлення ідентифікації респондента. Усі рекомендації сформовані на основі даних, зібраних під час дослідження, і не обов'язково відображають погляди виконавця дослідження.

Умовні скорочення

ФГД - фокус-група досліджень

ІФГД - глибинне напівструктуроване інтерв'ю до фокус-групи досліджень

ПДВ – податок на додану вартість

ВПО - вимушено переміщені особи

ФОП – фізична особа-підприємець

ТЦК – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки

Характеристика діяльності бізнесу до війни, в тому числі сільгоспвиробників

Напрямки діяльності, віднесення до середнього чи малого бізнесу, наймані працівники. Наявність проблем із найманою працею до повномасштабного вторгнення). Рівень користування кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами, в також експортування продукції до ЄС.

До повномасштабного російського вторгнення у малого та середнього бізнесу, в т.ч. дрібних фермерів у Хмельницькій області, як і загалом в Україні, були як свої досягнення, так і проблеми, більшість з яких були вирішуваними. Опитані підприємці займаються достатньо широким спектром діяльності - сільгоспвиробництвом, промвиробництвом, торговельною діяльністю та наданням послуг у різних сферах. Більшість підприємців відноситься до малого бізнесу, невелика частина – до середнього, а також є частина самозайнятих та найманих працівників. Бізнес загалом, розвивався та демонстрував позитивну динаміку.

Відсутність чи низький рівень державної підтримки, труднощі з державним регулюванням – традиційні скарги від малого та середнього бізнесу, аграрних підприємців. Однак, тривалість війни уже понад рік і пов'язані з цим проблеми, нівелювали згадки підприємців про ці проблеми.

Так, у більшості опитаних до повномасштабної війни практично не було проблем із найманою працею:

ФГД-1_Леонід: Наша компанія займається роздрібною торгівлею автомобілів і сервісним обслуговування цих автомобілів. Питання про експорт у нас не стоїть зовсім. До війни з найманими працівниками питань не було ніяких, навіть була конкуренція. Будемо говорити, був навіть своєрідний кастинг по прийому на роботу.

ФГД-2_Андрій. У мене харчовий напрямок роботи. Середній бізнес. З найманими працівниками у мене було значно менше проблем до війни. До Європейського Союзу не експортували свою продукцію.

ФГД-2_Олексій. Можна сказати, що у мене малий бізнес, працюю у сфері запчастин, СТО. З найманими працівниками проблем до війни не було.

ФГД-2_Руслан. Середній бізнес. Поліграфія. Друк. Експорту не було. Персонал, в принципі, у нас сталий, тому що робота специфічна і важко просто когось замінити кимось іншим. Немає таких професій, які можна було б так просто замінити. До війни і зараз у нас ситуація з персоналом однакова. Тобто, якщо зараз одного чоловіка призвали до лав Збройних Сил, ми ще переживемо, але якщо призвуть двох або трьох, то це буде велика проблема. Ми або будемо працювати, або остаточно закриємося.

ІФГД-2_Гість: У нас малий і середній бізнес. Ми займаємося автоматизацією і діагностикою підприємств, різних служб - бухгалтерія, облік та інші. Діяльність нашого бізнесу до війни характеризувалась постійним ростом. До війни у нас були проблеми з найманими працівниками, оскільки, існував дефіцит спеціалістів.

ФГД-3_Максим: Працював і утримував тварин. Працював у сільгосп господарстві.

ФГД-4_Андрій. Я - фізична особа-підприємець. Наша сфера діяльності - автоматика, зокрема, пожежна автоматика. Ми малий бізнес. Із найманою працею особливо проблем не було.

ІФГД-4_Учасник: Ми вирощуємо горіховий сад. Відносимо себе до малого бізнесу. Проблем із найманою працею у нас не було. Кредитами, інвестиціями ми не користувалися. Так, ми займаємося експортом до країн ЄС.

ФГД-5_Олександр. Працював у середньому бізнесі. Кредити не брав. Я найманий працівник, до війни із працедавцем проблем не було.

ІІФГД-5_Іван. Мой бизнес относится к категории малого бизнеса. До войны, опять же таки, сфера деятельности - это информационная. Больше направлен на агросектор. До войны мой бизнес процветал. Проблем с наемными сотрудниками до войны не было вообще никаких, и это учитывая то, что бизнес достаточно малый. До войны у меня было в штате три человека. Опять же таки, повторюсь, направление деятельности - это информационные услуги. Обращений от агросектора было достаточно много и работа была достаточно интенсивная.

Щодо користування кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами, то тут позиції розділились. Практично усі представники середнього та частина малого бізнесу користувались кредитами. Більша частина опитаних представників малого бізнесу та самозайняті кредитами не користувались. Усі респонденти не займалися експортом, за винятком підприємця, що займається вирощуванням горіхів.

ФГД-1_Леонід: Кредитами і лізингом ми користувалися обов'язково, тому що в такому об'ємі продаж автомобілів і обслуговування зі складом запчастин, без кредитування або лізингу ми ніяк не можемо обійтися.

ФГД-1_Марина: До війни глобальних фінансових проблем у нас не виникало, тому що ми користувалися кредитами. З банками співпрацювали і розраховувалися вчасно.

ІФГД-2_Гість: До війни кредитами, інвестиціями, будь-якими іншими фінансовими інструментами не користувалися.

ФГД-3_Клавдія: Ніякими фінансовими інструментами не користувалася.

ФГД-3_Олег: Кредитами не користувався і продукцію не експортував, тому що я взагалі проти будь-яких кредитів.

ФГД-4_Андрій. Я - фізична особа-підприємець. Наша сфера діяльності - автоматика, зокрема, пожежна автоматика. Ми малий бізнес. Якщо говорити про кредити, то ми брали мікро-мікрокредити. Щодо питання про експорт - ні, не експортую.

ФГД-4_Вікторія. Наше підприємство займається системами протипожежного захисту підприємств. Ми є малим бізнесом, працюємо на території України. Проводимо роботи по встановленню та обслуговуванню систем протипожежного захисту. Кредити для ведення бізнесу іноді використовуємо. Продукцію до ЄС не експортуємо.

ФГД-4_Дмитро: Я думаю, що наш бізнес відноситься до середнього. Чи користувалися ми кредитами? – Так, я думаю, періодично всі користуються кредитами і, на мою думку, це нормально. Чи експортували продукцію до ЄС? Ні.

ФГД-5_Валентин. Працював самостійно на себе, самозайнята особа. Інвестицій не залучав ні з ЄС, ні внутрішні. Працював, переважно на внутрішній ринок.

ФГД-5_Павло. Це малий бізнес, приватний, переважно. Ніяких інвестицій з інших установ не використовував, ні державних, ніяких інших, лише все приватне і, ніяких постачань за кордон. Працюю лише на території України.

ФГД-5_Яна. Я – перукар. Середній бізнес. Не було ніяких проблем. Кредитами не користувалася і продукцію не експортувала.

ІЗФГД-5_Учасник: Варто зазначити, щодо мого бізнесу, він є невеликий. Галузь у нас – виноградарство, Воно поступово розширюється, скажімо, з півдня і до півночі. Рухається, завдяки введенню в ці господарства певних гібридних форм винограду, які дозволяють вирощувати в нашій кліматичній полосі. Тому, поки що по об'ємах це малий бізнес, містечкового такого плану, який охоплює, скажемо так, місцеві ринки і приватні групи людей, які, мається на увазі, закупають і таким чином збувають організаціям дану продукцію. Ніяких якихось, скажем так, позик, грантів і

співпраці з європейськими країнами у нас немає. Щодо чутливості бізнесу, то він як і довоєнний, і навіть більше після. Звичайно, все трошки відчувається.

ІФГД-5_Учасник: Ми відносимося до малого бізнесу. Займаємося переробкою риби, очисткою, мальками. У мене всього три найманих працівники. Роботою були загружені як до війни, так і тепер. Кредитами ніколи не користувалися. Із будь-якого складного і скрутного становища завжди виходили самі, своїми силами.

Умови, в яких працювали компанії, підприємці після 24 лютого 2022 року.

Особливості збереження свого бізнесу, вплив повномасштабної війни на напрями і обсяги роботи, кількість працівників і якість їхньої роботи, зміну споживачів продукції/послуг.

Після 24.02.2022 року, перші тижні внесли певні проблеми і корективи в діяльність бізнесу. Це спричинило погіршення процесу виробництва. Виникли проблеми з логістикою, зменшилася кількість працівників, в т.ч частина з них пішли добровольцями до Збройних Сил, територіальної оборони або були мобілізовані. Працівники-жінки, у багатьох випадках, залишили територію нашої країни та виїхали за кордон. Проблемою стала також відсутність обігових коштів, оскільки не зрозумілою була робота з банками, тому що вся банківська система на початку повномасштабного вторгнення РФ погано працювала. Підприємці чітко не знали порядку дій, операцій, кошти з рахунків не можна було зняти, нічого не могли оплатити. Але згодом все стабілізувалося.

В той же час слід відзначити, що вже за місяць-другий з початку бойових дій в Україні практично всі опитані представники бізнесу відновили свою діяльність. Однак, у більшості зменшилися обсяги робіт, зокрема у зв'язку з тим, що багато хто в Україні повністю зупинив роботу, особливо комерційні компанії. Крім того, переважна більшість жителів України виїхали за кордон, а це споживачі продукції та послуг бізнесу, особливо малого.

Споживачі (як населення, так і частина підприємців) також почали брати дешевший сегмент товару, тому що всі хочуть зменшити собівартість продукції. Відповідно, обсяги робіт зменшилися і завдяки реалізації дешевшого сегменту продукції.

ФГД-1_Леонід: Від початку війни наша компанія зберегла свій, будемо говорити, колектив. У нас мало хто виїхав за кордон, дуже мало, із ста чоловік може троє виїхало, і то це жінки з маленькими дітьми. Зрозуміло, що в перші дні війни була дуже велика незрозумілість. Компанія працювала не в

стандартному режимі, але будемо говорити прямо, що усі вводні, розпорядження поступали протягом будь-якого часу, і в обов'язковому порядку виконувалися. Із березня минулого року компанія повністю відновилася, перейшла на, будемо говорити, звичний режим роботи. Але, все ж таки, до початку четвертого кварталу, будемо говорити, в нашу компанію повернулися всі стандарти і виробничі процеси. Компанія запрацювала, будемо говорити, з правильною загрузкою сервісу та з правильною продажею автомобілів. Звичайно, обсяги зменшилися у зв'язку з тим, що багато хто в Україні повністю зупинив роботу, зокрема це наші клієнти, особливо комерційні компанії.

ФГД -1_Марина: Спочатку було важко у фінансовому плані. Оскільки не зрозумілою була робота з банками, тому що вся банківська система погано працювала. Чітко ми не знали дій, операцій, кошти з рахунків не можна було зняти, нічого оплатити. Але згодом протягом тижня-двох робота більш-менш відновилася.

ФГД-2_Андрій: Харчовий бізнес свій напрямок не змінив, але, звичайно що, товар почали купувати той, що дешевший. Більше товару почали купувати того, що коштує дешевше. Якщо до війни купували більше дорогого товару, то зараз - навпаки. Кількість працівників не змінилась, але, по факту, їх стало менше. В тому сенсі, що важко знайти людей, які б хотіли працювати. Споживачі продукції послуг помінялися, тому що дешевший товар більше беруть.

ФГД-2_Андрій: Обслуговування обладнання комп'ютерної техніки. Бізнес ми зберегли. Якщо брати перший час від початку війни, то можна сказати, що приблизно місяців два зовсім не було роботи. На теперішній час ситуація вирівнялася. Кількість працівників зменшилась приблизно на 20 відсотків. Споживачів, не зменшилося. По суті, зменшився середній чек при закупівлі будь-якого товару.

ФГД-2_Руслан: Від початку війни ми бізнес зберегли, якихось значних потрясінь не було. Основне – це пропали гроші з ринку. Тобто, це ресурс, якого недостатньо. Так як у нас імпортна закупівля матеріалів, то було відтермінування. Воно з часом зникло, але в Україні відтермінування потребувало, все рівно, і тому цей фінансовий розрив дуже сильно позначився і "косить". Люди, в принципі, не помінялися. Сегмент товару почали, дійсно, брати більш дешевий. Навіть етикетку ми друкуємо, то раніше брали помоднішу, погарнішу. А зараз беруть те, що найдешевше, тому що всі хочуть зменшити собівартість продукції. Тобто, обсяги за рахунок здешевшення продукції зменшилися. Відповідно - прибуток, відповідно - фінансовий розрив збільшився і це дуже важко. Але ми виживаємо.

ІФГД-2_Гість: Свій бізнес так, зберегли, обсяги зменшилися. Кількість працівників змінилась, але не суттєво. Спочатку багато хто поїхали в село, дехто виїхав інші країни. Але згодом повернулися. Тобто, фактично ми майже нікого не втратили. Споживачі нашої продукції послуг ті ж самі.

ФГД-3_Максим: Після воєнних дій, в принципі, у сільгоспроботах помінялося багато чого. Багато чого втрачено, відбулася зміна клієнтів, зміна ринку. Виникло багато проблем із запчастинами, тобто, ці всі запчастини подорожчали.

ФГД-3_Олег: В принципі, у моїх напрямках (сільгоспроботах) в цьому питанні нічого не помінялося.

ФГД-4_Дмитро на зв'язку. Чи зберегли ми свій бізнес? - Так. Наш бізнес у нас залишився. Роботи стало менше. Так як ми обслуговуємо підприємства і, можливо, відсотків 20 підприємств позакривали свій бізнес, то й робота з ними у нас припинилася, напрям роботи у нас не змінився. Чи змінилася кількість і якість працівників? - Кількість працівників, я думаю, трошки зменшилася, так як декілька наших співробітників зараз воюють у лавах Збройних сил України. Чи змінилися споживачі вашої продукції і послуг? – Ні, можна сказати, не змінилися.

ФГД-4_Олексій. Бізнес наш залишився збережений, обсяги робіт значно зменшені, напрями робіт - не змінилися. Кількість працівників, звичайно, зменшилася. Чи змінилися споживачі? – Ні, споживачі не змінилися, просто їх стало менше.

ІФГД-4_Учасник: Так, ми свій бізнес зберегли. Обсяги роботи, практично, не змінилися, напрямок роботи також не змінився, залишився таким же, який і був раніше. Кількість працівників не змінилася, але стало менше чоловічої сили. Споживачі нашої продукції, в принципі, залишилися ті ж самі, що і були раніше.

ФГД-5_Анатолій: Перших півроку після початку активної фази війни ми взагалі не працювали. Потім трошки відновили свою діяльність, але обороти були значно меншими, ніж до початку війни. Починаючи з жовтня знову все «обвалилося». Із лютого 2023-го року більш-менш почали відновлюватися обороти.

ІІФГД-5_Іван: Сохранил ли бизнес? - Да. В этой сфере я продолжаю действовать. Направление? - Да, та же тема актуальной и осталась. Объемы значительно уменьшились, потому что произошел очень большой отток моих потребителей. Приблизительно, скажем так, проседание в половину точно получилось. То есть, могу предполагать, без конкретики конечно, процентов 50 - точно есть. Ухудшился объем работ и задач. О развиваемости дальше скажу, что на сегодняшний день, я не имею сотрудников, которых имел до войны. Это как раз связано с уменьшением объемов работ и задач. Я, на сегодняшний день, самостоятельно и единолично предоставляю свои же услуги. Просто нет необходимости в персонале, потому что опять же таки, отсутствуют объемы.

ІІІФГД-5_Ольга: Я занимаюсь в салоне, я мастер маникюра и педикюра. До войны у меня было все хорошо, много было клиентов. После начала войны, естественно, многие клиенты уехали за границу. Если можно так сказать, из 100 % - 40 % это клиенты есть.

I4ФГД-5_Учасник: Тут получається так, що всіх працівників нам вдалося зберегти, всі люди залишилися на своїх місцях. Виживали, як могли. Звісно, що проблем стало набагато більше. Самі нинішні обставини спонукають до виживання. Потихенько якимось стараємося, працюємо. Споживачі є, їх кількість навіть трошки збільшилася. Є ВПО - люди біженці зі східної України. Можна сказати, що споживачів побільшало, але залишилися й наші ті, що були з нами раніше.

Стан забезпечення підтримки від держави/міжнародних партнерів, вплив регуляторних і податкових змін у 2022 році від держави.

Особливості користування підтримкою від держави та міжнародних організацій/держав, її адекватність і достатність. Доступність та частота користування додатком/сайтом «Дія» та грантами у ньому, користування програмою «Шлях».

За досить короткий час після початку війни державою було запроваджено або продовжено низку заходів з підтримки як громадян, так і бізнесу. Це і зменшення податкового навантаження, особливо малого бізнесу, призупинення сплати частини податків, зменшення акцизів на паливо. Нарахування певних грошових виплат, зокрема урядовий проект **“єРобота”**, що передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та для навчання, які реалізуються через додаток/сайт «Дія», програма **“Власна справа”**, де українці можуть отримати фінансову підтримку від держави у вигляді мікрогранту (від 50 до 250 тисяч грн.), впровадження програми «Шлях», яка дозволяє спростити процедуру перетину кордону водіям-волонтерам та інше.

Є можливість також отримати гранти від іноземних держав та міжнародних фінансових інституцій. Так, USAID реалізує низку програм, зокрема такі, як програма **“Конкурентоспроможна економіка України”** (КЕУ), на підтримку в безперервності та відновленні бізнесу, включно із переміщенням або відновленням підприємств в умовах війни, розширенням чи розростанням на зовнішні ринки, збереженням рівня бізнес-можливостей та їх покращенням; програма з аграрного і сільського розвитку проекту **“Підтримка ММСП зернового напрямку у збільшенні потужностей зберігання та сушіння зерна”**. ЄБРР продовжує секторальну підтримку меблевої, туристичної і текстильної галузей. Скориставшись інтернетом, інформацією “зацікавлених” відомств, місцевих центрів підтримки підприємництва, бізнес-об’єднань і асоціацій, можна знайти й оголошення про безліч інших грантових програм. Кількість грантів, на отримання яких кожен підприємець чи підприємство може подавати заявки, ніхто не обмежує.

Фінансова підтримка з боку держави та міжнародних організацій/держав є важливою, але на неї розраховує невелика частина підприємців. Так і серед опитаних підприємців державною підтримкою скористались не всі. Той же додаток/сайт «Дія» в більшості випадків підприємці використовують як фізичні особи для приватних цілей.

ФГД-1_Леонід: Усілякими міжнародними фондами ми не користувалися, але у нас є ще одне направлення, то ми маємо підтримку від імпортера, це від японців. Усе це фінансовою стороною спрямовано на підтримку наших менеджерів. Вони платили невеликі гроші для того, щоб зберегти менеджмент, щоб зберегти персонал. І, я хочу вам сказати, що ми тільки більше витрачали. За період війни, будемо говорити, на всякі допомоги, фонди. Можу навіть вам сказати, що група наших компаній у 2022 році, при підведенні підсумків, а я особисто бачив звіт і знаю, то було витрачено приблизно 26-27 мільйонів гривень на армію. Ми чітко працювали лише з армією, але ми працювали через фонд нашої обласної військової адміністрації. Воно все документально зафіксовано. Ні від інших банків чи від імпортерів ніякої підтримки і допомоги ми не отримували. На даний момент, в принципі, так.

ФГД-2_Олексій: Для бізнесу "Дією" не користувався, програмою "Шлях" також не користувався. У 2022 році використовував кредити від держави. Щодо податкової, то скажемо так, стало трошки важче займатися цим усім. Але, все реально.

ФГД-2_Руслан: Податкових змін не відчув, і тим "Шляхом", я навіть не в курсі, зовсім не розумію, як і на що воно повпливало. Держава нічого нам не запропонувала. Банки "обрубали" всі кредити. Перших півроку після початку війни, взагалі не було грошей. Зараз вони трошки дали, але під шалені відсотки. Про міжнародні гранти я навіть і не чув. Скажу відверто, ми навіть не підходили, у нас не було доступу до цих ресурсів, і все те, що ми зараз пробуємо робити, то лише за власний рахунок. Ніякої підтримки ні від кого не було.

ФГД-2_Віталій: Ніякою підтримкою ні від держави чи від міжнародних організацій ми не користувалися. Ні державних, ні міжнародних грантів не отримували. З податковою, то взагалі "жесть". Складається таке враження і відчуття, що просто ведеться знищення малого і середнього бізнесу, який напряду стосується і нас. Так що перспективи, на мою думку, у нас не дуже хороші і не дуже райдужні. А що таке "Дія" і програма "Шлях"? Ми мало що про це знаємо, значить ми нею не користувались.

ІФГД-2_Гість: Підтримкою держави або міжнародних партнерів/організацій не користувались, Регуляторні і податкові зміни у 2022 році від держави в принципі, можна сказати, нормальні. Вони поставили ці два

відсотки єдиного податку, ми перейшли і, я можу сказати, багато хто перейшов. Це нам дало змогу якось протриматися, у нас було достатньо часу. Додатком, сайтом "Дія" або грантами у ньому, та програмою "Шлях" не користувались

ФГД-3_Микола: Програмою «Шлях» не користувався, а через «Дію» були оплачені рахунки.

ФГД-3_Олег: Не користувався взагалі нічим.

ФГД-4_Дмитро Чи користувалися ви підтримкою від держави? - Так, від держави надходили кошти на початку війни, тими коштами ми користувались. Чи користувалися ви підтримкою міжнародних організацій держав? - Мабуть, ні. Чи достатньою була така підтримка? - Так, підтримка була адекватною, так як роботи на той час не було і заробітків також не було. Чи користувалися ви додатком «Дія»? – Так, додатком «Дія» користуюся щоденно, але для бізнесу ні, не використовував. Дивлюся різні соціопитування, голосую, а так особливо, ні. Чи користувалися ви програмою «Шлях»? – Ні, не користувався.

ФГД-4_Андрій: Підтримкою від держави на початку війни користувався, підтримкою міжнародних організацій і держав – ні. Чи адекватною була така підтримка чи ні? - Можливо і не дуже адекватною, потрібно було більше підтримувати. Регуляторні податкові заміни - доволі достатні. Додатком і сайтом «Дія» та грантами не користувався, програмою «Шлях» також не користувався.

ІФГД-4_Учасник: Підтримкою від держави ми не користувалися і, в принципі, від міжнародних організацій ніякими підтримками також не користувалися. Регуляторні податкові зміни – це, по суті, нашої діяльності не стосувалося, тому я тут нічого не можу сказати. Додаток «Дія» і гранти до нього ми не використовували в роботі, і програмою «Шлях» ми також не користувалися.

ФГД-5_Валентин: Допомогу від держави отримували, незначну. Це на перших етапах. Програмою «Дія» користувалися, але не результативно. Тобто, давали повідомлення про пошкоджене майно. На даний момент це питання досі не вирішено. Хоча інформація подана, але ніякого результату немає. Програмою «Шлях» користувалися партнери. В принципі, тоді було результативно, але це було раніше. Це було, приблизно в 2022 році. Від початку 2023 року цією програмою не користувалися. Якщо говорити про регуляторні податкові зміни, то вони у нас були доволі цікаві. Тобто, якщо згадати регулювання цін на паливо, то вони були не дуже адекватними. Складається таке враження, що було трошки послаблення по перевірках, по податках, по ФОПу, по 1-ій і 2-ій групі. Зараз від цього всього відмовляються. Тобто, на той час, будь-яка допомога - це була реальна допомога, навіть якщо вона була мінімальна, все було в плюс. Зараз все повертається до старого часу, але об'єми, вони не збільшилися. Тобто, фактично можна сказати, що зараз це неефективна ситуація.

11ФГД-5_Іван: Пользовались поддержкой, как минимум, государства Украины, если мы говорим про государство Украина. Тем, кто потерял определенные возможности заработка, помогали выплатой в размере 6500 тысяч гривен. Это было в самом начале войны. Я не помню уже, это был февраль или март 2022 года? Но, это было. То есть, помощью пользовался. Можно ли назвать эту помощью адекватной? - Явно нет. Потому что, прокормить семью за 6500 тысяч гривен разовой помощи, это невозможно. Переходим в другую категорию помощи от государства - это помощь временно переселенным жителям. Я отношусь к такой категории, и эта помощь была стабильной и ежемесячной. Она достаточно неплохо помогла просуществовать. Скажем так, в первой фазе военных действий. Международной помощью пользовался с момента начала войны. Она выражалась, в частности, в определенной гуманитарной помощи. Да, не чураться абсолютно, пользовался, и семья этим тоже пользовалась. Так, как в начале войны работы никакой вообще не было, это сейчас уже немножко начали работать, плюс-минус адекватно, хотя тоже с большим отсеканием и отпаданием наших объемов. Давайте начнем с адекватности и достатности регуляторной и змін. К таким изменениям в налоговой, в частности, я могу отнести только единственное - стратегию государства нашего, это введение 2 % единого налога по третьей группе упрощенцев, единщиков. Но, я не воспользовался этой функцией, я остаюсь третегруппником на 5-ти процентах. Не воспользовался по одной простой причине. Зная, как государство вводит какие-то льготы, понимаю, что потом будут проблемы. То есть, неуверенность в государстве не позволила мне воспользоваться этой льготой. И, честно говоря, на сегодняшний день не жалею. «Шляхом» - нет, не пользовался, так-так за границу не выезжал и не было необходимости. Да и нет возможности, скажем так. Семья здесь, и я никуда не собираюсь ехать. Теперь насчет «Дії». Как раз через «Дію» и оформлялись все эти выплаты. Как я в самом начале вам уже говорил, 6500 тысяч гривен помощи, потом статус переселенца, в том числе оформление выплат по переселенству, в моем случае. Это все оформлялось через «Дію». «Дією» я доволен. В бизнесе дальше «Дію» не использую. Исключительно в разрезе получения этого первого платежа, в поддержку бизнеса. Просто, нет необходимости.

13ФГД-5_Учасник: В основном змін таких особливих немає. Оскільки бізнес невеликий і здійснюється в основному, скажімо так, завдяки сім'ї і плюс невеликого кола друзів, котрі допомагають справлятися в наших умовах. Тому, реалізація, як я вже зазначав, вона невелика, ринок невеликий, тому змін у гіршу сторону, я можу сказати, особливо не відбулося. В перші місяці війни так, звісно, там був ступор, були певні поновлення усіх контактів, відновлення співпраці, щоб була реалізація. Загалом нібито більш-менш можна сказати, все залишається на довоєнному рівні.

14ФГД-5_Учасник: Яюсь так виходить, із Божою поміччю, що ми виживаємо самі. Ми не звертаємося ні до яких організацій, ні за кредитами,

ні по «Дії» не працювали. Одним словом, загалом виживаємо, як можемо. Обходимося без сторонньої допомоги, Слава Богу, якось воно потихеньку все йде нормально.

Основні проблеми та виклики бізнесу зараз, що прямо чи опосередковано пов'язані з російським вторгненням.

Вплив безпеки персоналу на ведення бізнесу. Наявність проблем із логістикою, забезпеченням паливно-мастильними матеріалами, запчастинами, обладнанням. Стосунки з банками, вплив валютних обмежень на діяльність бізнесу, доступність/доцільність кредитів зараз. Рівень стосунків з місцевою владою, контролюючими органами. Наявність інших проблем.

Безпекові питання персоналу найбільш гостро вплинули на підприємців. Під час масованих обстрілів ворогом об'єктів інфраструктури, як в Хмельницькій області, так і загалом в Україні у підприємців гостро постало питання безпеки персоналу, оскільки це наражало на небезпеку персонал та клієнтів, проблеми з відсутністю енерго- і водопостачання.

Представники середнього і частина малого бізнесу, приблизно через місяць, поставили свої електростанції (генератори), а деякі навіть *утворили* свої окремі свердловини для подачі води і стали автономними.

Для клієнтів і для персоналу впроваджували додаткові заходи, відпрацювали алгоритм дій користуванням укриттями під час повітряних тривог або інших небезпек.

Щодо питання логістики так, це дійсно велика проблема. В деяких сферах, наприклад, у автомобілебудуванні, логістика поламалася у всьому світі, тому що завод-виробник не зміг доставити запчастини. Оскільки дуже багато запчастин виготовляли в деяких країнах, які, якщо не є агресором, то є тими країнами, які підпадають під санкції. Останнім часом саме через проблеми в логістиці ціна підвищилась на 20-30 відсотків на сам товар.

У відновленні бізнесу дуже заважає нестача фінансових ресурсів у країні, а саме – неплатоспроможність клієнтів, недоступність кредитних коштів і власного капіталу тощо. Багато підприємств припинили свою діяльність в Україні.

Щодо питань з банками - проблем дуже багато, особливо у середнього бізнесу, адже процентні ставки виросли приблизно у два рази. Майже всі постачальники також зменшили кредитні ліміти, а деякі зовсім їх перекрили. Тобто, зараз кредитуванням важко користуватися, немає відстрочки платежу.

Подорожчання валюти, вірніше, інфляція потягнула за собою подорожчання палива. Збільшилося плече подорожчання логістики. Подорожчання палива вплинуло на логістику. Доставка всіх необхідних матеріалів, це також лягло на плечі споживачів, а фінансові ресурси навпаки "обрізались".

Найбільшою проблемою бізнесу у взаємодії з органами влади є блокування податкових накладних. Процедури незрозумілі, з боку держави без пояснень. Наприклад, збиралося 100 накладних і наступав параліч. Щоб розблокувати, приходилось подавати дуже багато податкових пояснень, таблиць, різних даних. Це дуже завантажило роботу, тому що за день людина може розблокувати за наявності приблизно 7 документів при податковій.

Зараз це трішки покращилося, але все рівно спостерігається часткове блокування. Це велика проблема, особливо для середнього бізнесу, тому що витрачається дуже багато часу на розблокування податкових накладних і виходить, що механізм стримування не має приносити більше шкоди, ніж користі. Власне, він зараз, на думку підприємців, приносить більше шкоди, ніж заощаджує грошей на різного роду махінаціях і на всьому іншому. Тому він, неефективний у роботі і його треба скасувати.

Для бізнесу Хмельницької області гостро стоїть питання мобілізації Головна проблема - це персонал, тому що деяких людей призвали в армію, частина людей виїхала з України ще на початку широкомасштабної війни. І це все, через високий наплив залучення військкоматами чоловіків до служби у війську. Представники середнього бізнесу стараються більш системно вирішити це питання. Наприклад, ними подаються списки у військкомат на своїх працівників, яких вважають стратегічними працівниками. Однак закрити це питання важко, бо на сьогоднішній день є випадки, що повістки роздають на будь-якому КП, у будь-якому магазині.

ФГД-1_Олександр: Є у нас питання повернення клієнтів. Це ті, які виїхали. Дійсно, зараз спостерігається невеликий відтік постійних клієнтів. Звичайно, зараз менше експлуатують автомобілі, менше їздять, менше обслуговується юридичних осіб, багато припинили свою діяльність в Україні, перестали вести бізнес в нашій країні. Є також питання з логістикою. Дійсно є затримки доставкою. Це серйозні логістичні питання із запчастинами та іншими елементами. І це, в принципі, розв'язує всі інші питання. Сама проблема із зміною логістики. Чим більша відстань, тим термін доставки змінений.

ФГД-1_Леонід: Сказати що безпекові питання зовсім не вплинули - не можна. Звичайно, воно вплинуло, але це було миттєво прийняте рішення зробити компанію незалежною ні від електроенергії, ні від постачання води. Тому ми швидко приблизно через місяць поставили свої електростанції. Ми

зробили свої окремі скважини для подачі води. Ми стали автономними. І щоб кардинально змінився розпорядок нашого робочого дня і загрузка нашої компанії, на щастя, такого не сталося. Ми вийшли із цієї ситуації. В принципі, тривоги впливали і досі впливають на всіх. Ми запроваджували додаткові процедури як для клієнтів, будемо говорити, так і для персоналу.

Через якийсь період часу ми почали на ці тривоги реагувати тільки у виключних випадках, коли ми розуміли, що йде реальна загроза, що безпосередньо на Хмельницький щось летить. Для наших клієнтів, он там поряд, є вказівники напрямку до бомбосховища, неподалік від нас знаходиться пішохідний підземний перехід. Згідно законодавства, будемо так говорити, ми не мали права туди виганяти людей. Кожен був проінформований, якщо він боїться, переживає, то в такій ситуації він має право іти у бомбосховище. Так само і персонал. Ми також, працюємо в напрямку мобілізації. Ми нікого не ховаємо, але разом з тим, спілкуємося і ведемо розмови з нашою воєнною обласною адміністрацією і з нашими військкоматами про те, що наш персонал не може бути замінений будь-якою іншою людиною тому, що тут працюють спеціально навчені і обізнані люди. І сьогодні ми мусимо тримати персонал для того, щоб ремонтувати і обслуговувати автомобілі тих людей, які працюють і платять податки, для тих, хто воює і тих, хто приїжджає сюди до нас, і для них треба дуже швидко і в дуже обмежений термін відремонтувати машини. Ми вирішуємо ці проблеми, але звичайно, ми не можемо закрити це питання, бо на сьогоднішній день воно присутнє, тому що повістки роздають на будь-якому КП, у будь-якому магазині. Ми не можемо ховати персонал, але ми працюємо в цьому напрямку і подаємо списки у військкомат на своїх працівників, які вважаються і їх можна рахувати як стратегічний працівник. Тому ми й намагаємося, хоча нам важко це дається, і це не тільки в Хмельницькому, це питання мобілізації гостро стоїть на території всієї України. Ми знаходимо спільну мову, тож і місцева влада і військкомати ідуть нам назустріч. По банках питань дуже багато. Не всі, звичайно, банки допомагають з фінансуванням, але процентні ставки вирости у два рази.

Щодо питання логістики так, це дійсно велика проблема. Логістика поламалася у всьому світі, як сказав наш начальник відділу запчастин. Майже у всьому світі зруйнувалась логістика, тому що завод-виробник не зміг доставити запчастини. Не через те, що в нього немає транспорту чи він не мав нагоди. Завод просто фізично не зміг виконати зобов'язання з поставки. А справа в тому, що дуже багато запчастин виготовляли в деяких країнах, які, якщо не є агресором, то є тими країнами, які підпадають під санкції. На сьогоднішній день, наш концерн вийшов із цієї ситуації. Звичайно, є затримки й довгострокові запчастини але все ж таки є надія, що вони будуть нам доставлені.

ФГД-1_Дмитро: На початку війни всі процеси продажу автомобілів, усі стандарти по продажу автомобілів були змінені. Тобто, ми працювали в

такому невизначеному часі. На початку ми не могли зрозуміти, як будуть здійснюватися поставки, як працювати з людьми? Законтрактувати автомобіль або привезти його? Логістика також була незрозумілою. Усе що пов'язано з логістикою, теж є проблемою, адже у нас запчастини їдуть з Європи. То і з цього, само собою, логічно випливає, що є проблеми з логістикою, яка примножилась на багато часу. Зараз поступово всі процеси, всі стандарти імпортери починають відновлювати, і на даний час ми працюємо практично так, як працювали до війни.

ФГД-1-Марина: Мені здається, сама найбільша проблема зараз це те, що податкова багато прийняла, і в кінці 22-го і в цьому 23-му році, неправильного. Тому що блокуються податкові накладні і підприємства не можуть отримувати податкові кредити. Під час воєнного стану податкова система дуже ускладнилось і стала трохи хаотизованою, тому що незрозумілий механізм їхніх блокувань. Я вже навіть намагалася відслідкувати, чому вони блокують. Вони пишуть, що немає на складі товару. Просто була така ситуація, що по одній податковій звірила, що мені зайшов цей товар і з цими кодами, а коли я відправляю на реєстрацію, вони мені їх просто блокують. Можна сказати, поки що головна проблема це ПДВ, вірніше відшкодування ПДВ, тому що треба подати цілу дисертацію по одній податковій, для розблокування. У квітні в нас було заблоковано майже дев'яносто відсотків податкових накладних, а на сьогоднішній день тільки 10%. Але для цього я подавала дуже багато податкових пояснення, таблиць, різних даних. Це сильно завантажило нашу роботу тому що за день людина може розблокувати за наявності лише 7 документів при податковій.

ФГД-2 Андрій: На теперішній час, так як у питанні прописано, проблем з логістикою не маємо. Наш персонал більш-менш у безпеці. Згідно того, чи є тривога чи немає, люди йдуть в укриття. Стосунки з бізнес-партнерами змінилися тільки в тому плані, що зменшився асортимент. Зменшилася можливість закуповувати за кордоном якісь елементи для виробництва і через це зменшився асортимент. Майже всі постачальники також зменшили кредитні ліміти, а деякі зовсім їх перекрили. По суті, зараз кредитуванням не маємо можливості користуватися. зараз немає відстрочки платежу, мається на увазі. Ми не можемо цим скористатися. Щодо питання про паливно-мастильні матеріали, то зараз проблем немає. На початку війни, як і у всіх були проблеми. Ніде не можна було знайти пального, і ніхто не знав, чим заправити машину, щоб зробити вчасно доставку. Про запчастини, в принципі, я вже сказав. Банки кредитні ліміти "порізали", зараз їх також немає. На даний момент, з початку війни, у нас не було перевірок, ми з цим не стикалися. Можливо, в когось вони і були, але до нас не дійшли. Для нас зараз головна проблема - це персонал, тому що деяких людей призвали в армію, частина людей виїхали з України ще на початку війни. На даний час кадрів з потрібною освітою у нас немає.

ФГД-2_Олексій: З війною саме основне що пов'язано, це глобальна проблема логістики. Ми, в основному, займаємося запчастинами, поставка запчастин іноземного виробництва. Логістика просто піднімає ціну на відсотків 20-30. Останнім часом саме на логістиці ціна піднялася на 20-30 відсотків на сам товар.

ФГД-2_Руслан: Проблеми, в основному, всі були навколо валюти Подорожчання долара, вірніше, інфляція потягнула за собою подорожчання палива. Збільшилося плече подорожчання логістики. Подорожчання палива вплинуло на логістику. Доставка всіх необхідних матеріалів, це також лягло на плечі споживачів. А фінансові ресурси навпаки "обрізались", тому і з'явилася така важка фінансова проблема - фінансування і подорожчання матеріалів, сировини, всього обслуговування. Це все одразу в купі. Ну, і фінансування, це теж велика проблема. Тому що, як кажуть, відстрочку від платежа прибрали, але, наприклад, українські мережі навпаки дають місяць-два-три відтермінування і той, хто доставляє продукцію, вимагають від нас, як від постачальників етикетки, це теж таке собі відтермінування. А ми купуємо по передоплаті, і це плече зовсім розривається. Зараз банки дають шаленні 24-26 відсотків кредитування. Тому, важко. Такі проблеми. Дуже сильно раніше було, але зараз вже немає, це блокування податкових. Це також так "косило", ні з того, ні з сього - трах-бах місяць і закрилося все. Було просто незрозуміло, з боку держави без пояснень. Так збиралося 100 накладних і все, наступав параліч. Усім треба було збирати купу бумаг, для того, щоб розблокувати. І це не лише відносно контрагентів, так було з усіма. Зараз це покращилося трошки, але все рівно йде блокування.

ІФГД-2_Гість: Є проблема блокування податкових накладних. Я можу так сказати, від цього нам нічого немає. Хоча, механізми вони написали, багато інструкцій видали, як саме це робити, але, все ж таки, це також проблема велика. Це велика проблема, тому що витрачається дуже багато часу на якісь копійки і виходить, що механізм стримування, він не має приносити більше шкоди, ніж користі. Власне, а він зараз приносить більше шкоди, на мою думку. Тобто, для вітчизняної економіки він приносить більше шкоди, ніж заощаджує грошей на різного роду махінаціях і на всьому іншому. Тому він поганий і його треба скасувати.

ФГД-3_Микола: Якщо взяти таку сферу діяльності як ковальство, то воно, можна сказати, просто «лягло». Я можу сказати, це не тільки в мене. Було і сільське господарство. У мене були справи по селі. Ми там і плуги ремонтували і все інше. Не в тому суть. Там була компанія, яка займалась добривами, у них було багато роботи. Але зараз усі, хто займався бізнесом, у них зараз все «лягло». Не тільки в мене. Це я про всіх, хто мав свою справу.

ФГД-4_Анастасія: Щодо питання про безпеку персоналу. На нашому підприємстві персонал знаходиться в безпеці під час повітряних тривог. Оскільки у нас є своє укриття, всі ознайомлені з діями під час повітряних тривог чи інших небезпек. Як змінилася логістика? - В принципі, логістика у

нас не змінилася. Стосунки з бізнес-партнерами також не змінилися, але їх стало менше, оскільки значна частина наших бізнес-партнерів перебувають там, де часті повітряні тривоги, тому іноді бувають затримки з розрахунками. Забезпечення паливно-мастильними матеріалами. У нас з цим все добре, але коли було подорожчання, ми отримали трохи менше, ніж завжди. Зараз уже все нормалізувалося. Із забезпеченням запчастинами і обладнанням теж все нормально. Банки працюють добре. Як змінилися стосунки з місцевою владою і перевіряючими органами? - Нібито з цим теж все добре. Чи отримували ви матеріальну підтримку з боку держави або міжнародних організацій? – Ні, наше підприємство не отримувало ніяких матеріальних підтримок від держави та міжнародних організацій.

ФГД-4_Олексій: Є питання і про бізнес. Наприклад, тому що водія забрали. Він мені надавав послуги перевезення балонів, а його забрали на службу. І це при тому, що людині уже майже 60 років і у нього проблеми із зором, але його все одно забрали. Механіка забрали. У нього теж проблеми із зором, але його також забрали, не дивлячись на умови його фізичного стану. Тобто, військкомат активно працює. Я не знаю, хто там не звернув уваги на те, що він на праве око майже не бачить. Йому дали перше направлення на військову службу - снайпером.

ІФГД-4_Учасник: З приводу безпеки персоналу, тут немає проблем. Логістика і проблеми з нею, по суті, заключаються в головній проблемі - подорожчання пального. З бізнес-партнерами трошки ускладнилися відносини: через війну стало важче на територію країн ЄС продавати свою продукцію. В питанні забезпечення паливом - все в порядку, але через високу вартість існують і відповідні проблеми. Запчастини теж, в принципі, ми можемо собі дозволити, але відповідно постає питання збільшення їх вартості. З банками, в принципі, проблем немає, скажімо так, на нашу діяльність ніщо не вплинуло. Стосунки з місцевою владою залишилися на тому ж рівні. Загалом проблем немає. Ніякої підтримки з боку держави та міжнародних організацій ми не отримували. Щодо інших проблем які існують, то це можна сказати, про проблеми з відшкодуванням ПДВ під час експорту, а також повторимося, це проблема з пошуком чоловічої сили для роботи. І це все, через високий наплив залучення військкоматами чоловіків до служби у війську.

ФГД-5_Олександр: Із тих проблем, що стосується безпеки під час повітряних тривог, можу сказати, що у нас робота припиняється і ми йдемо в укриття. Поки що з такими проблемами як військкомати ми не стикалися.

ІЗФГД-5_Учасник: Ні, такими програмами я не користувався. Можливо, скажем так, ще не доходили чи то руки, чи просто можливості не доходили до цього. Тому, тими грантами, можливостями, зверненнями і структури не було такого, не користувався. З фінансовими органами і структурами поки стосунків особливих там не було. Потреби в якихось їхніх послугах теж не було. Оскільки у нас підприємство невеличке, об'єм

продукції невеликий, тому таких, скажем, питань не виникало і можливостей не було. Щодо звернення до банків за кредитами, можливо, і таке інше цього також не було. І ніяких там нарікань до якихось контролюючих органів не було, оскільки, ще раз кажу, таких варіантів не було. Вимагань, перевірок, контролів і ще чогось іншого у нас не було.

І4ФГД-5_Учасник: Щодо питання про військкомати, хотілося б сказати про те, що працювати приходиться всім нам. Тому що ми рано-вранці реалізуємо продукцію, з п'ятої ранку і, приблизно, до 9 ранку ми вже закінчуємо реалізацію товару, згортаємо торги. Хочу сказати, що військкомати нас трохи турбують, і працівників це трохи стосується. Поки що якимось так поступається. З паливно-мастильними матеріалами ми, можемо сказати, що на початку війни було дуже туго і проблематично, а зараз, слава Богу наладилося. Якимось воно вже само собою йде. Ціни стабілізувалася, місцева влада не допомагає і не заважає. Одним словом, приходиться виживати самим. Як можемо, так і виживаємо.

Поінформованість бізнесу про адвокацію та повноваження парламенту.

Рівень участі бізнесу в адвокаційних кампаніях, а також захист своїх прав будь-яким способом. Поінформованість бізнесу про повноваження депутатів від виборчого округу, діяльність та повноваження профільних комітетів ВР, про процедуру законодавчої ініціативи. Випадки звернень бізнесу до приймалень народних депутатів або безпосередньо до народного депутата.

Адвокація, адвокаційні компанії для малого бізнесу це нове поняття, більшість плутає адвокацію із адвокатською діяльністю. Тому, рівень участі малого бізнесу в адвокаційних кампаніях практично нульовий. Відповідно, розширення участі бізнесу в адвокаційних кампаніях потребує проведення широкої роз'яснювальної роботи, особливо через мас-медіа.

Результати опитування показали, що більшості підприємців не цікаво повноваження депутатів від виборчого округу, діяльність та повноваження профільних комітетів ВР. Випадки конституційного права на звернення до приймалень народних депутатів або безпосередньо до народного депутата бізнесом зафіксовані досить рідко та, практично не мали результату.

ФГД-1_Леонід: З адвокатурою знайомі, але ми не зверталися і не брали там участі. Знаємо ми свої, будемо так казати, права з приводу процедури звернення, але ми ними не користувалися, ні кампанія, ні я особисто. Наш персонал не звертався.

ФГД-1_Таїсія: Не зверталась.

ФГД-2_ Андрій: Так само. З депутатами, на даний момент, не спілкуємося, тому що вони, скоріше за все, не зацікавлені в цьому. До приймалень не зверталися і про діяльність профільних комітетів також не в курсі справи.

ФГД-2_ Руслан: У нас депутати законотворці живуть в іншому, у своєму світі, паралельному, а ми живемо у своєму, і ми ніяк не пересікаємося з ними реально. Тому, безполезно з комось із них про щось спілкуватися.

ФГД-2_ Андрій: Значить, якщо коротко, адвокація - це синонім до слова лобіювання, тільки більш щадяще. Про повноваження із тим депутатом, який обраний на окрузі, спілкування і комунікації немає, зворотнього зв'язку також немає. Я навіть не згадаю її прізвище, лише пам'ятаю, що це жінка, але більше нічого не знаю. Комунікації з її округом немає.

ФГД-3_ Ірина: Мені все відомо про про адвокацію та повноваження парламенту, але я не зверталась за допомогою.

ФГД-3_ Микола: Я скажу так, є різниця, коли ти як громадянська людина звертаєшся, і коли ти звертаєшся у формі. Так, є велика різниця. У формі ще можна щось вирішити. Але, на сьогоднішній день це дуже складно. Я до депутатів не звертався.

ФГД-4_ Андрій: У адвокаційних кампаніях я участі не брав, свої права особливо не захищав. Про повноваження депутатів від виборчого округу, чесно скажу, не знаю, до приймалень депутатів не звертався. Про діяльність профільних комітетів Верховної Ради та їх повноваження мені невідомо, про процедуру законодавчої ініціативи, я також не в курсі справи.

ФГД-4_ Вікторія: Наше підприємство участі в адвокаційних кампаніях не брали. Свої права захищаємо власними силами. З повноваженнями депутатів від свого виборчого округу не ознайомлені. До приймалень народних депутатів не зверталися. Про діяльність профільних комітетів Верховної Ради та їх повноваження нам невідомо. Як і про процедуру законодавчої ініціативи невідомо.

ФГД-5_ Павло: Що там з парламентом - дуже важко сказати, якимось ми не пересікалися аж ніяк. Щодо комісій, звісно, що теж - ні. В адвокатській кампанії, можна сказати, що ні, я ніде не брав участі. Вона зараз трошки задалеко. Особисто мене це не стосувалося і я не можу сказати свою думку так, конкретно. *До війни* були позови до судів, да, але то не є якимось таким досвідом, яким можна поділитися з іншими.

ФГД-5_ Валентин: В адвокаційних кампаніях брав участь і свої права захищав. З Верховною Радою і в цілому з комітетами і депутатами безпосередньо не звертався, але розглядав звернення громадян до депутатів, а також звернення депутатів до відповідних організацій. І, просто склалося враження, що повноваження депутатів дуже надумані. Тобто, це такий лист зі знаком оклику, який можна спокійно проігнорувати, і нічого ти робити не зобов'язаний, тому що депутат не може, і не має права втручатися в твоє

життя, окрім того, як приймати якісь законодавчі акти, інші документи. Захист прав через депутатів є малорезультативним. Тобто, деякі рішення, наприклад, якщо комусь нахамили в якомусь державному органі, депутат пише і каже: - доповісти. Це він просто дає відписку і каже: - твоє діло приймати закони.

ФГД-5_Олександр: В адвокаційних кампаніях участі не брав, свої права не захищав. Щодо повноважень депутатів виборчого округу, можу сказати, що було декілька звернень, але відповіді від них так і не отримав ніякої, на жаль. Про профільні комітети Верховної Ради і їх повноваження нічого не можу сказати, і за процедуру законодавчої ініціативи також нічого не можу сказати.

ІЗФГД-5_Учасник: Не звертався ні до народного депутата, ні до уповноважених осіб. З якимись ініціативами або питаннями не звертався, просто не було ніякої потреби. Одним словом, звернень не було.

І4ФГД-5_Учасник: Я стараюся досконально в політичні нюанси не влязати. Ніколи не користувався і не користуюся допомогою депутатів. Якщо чесно, я ніколи до них не звертався і, думаю, дай Бог, щоб і не звертатися. Простіше виживати своїми силами. Саме основне, якби не заважали в роботі, а щодо помагати, то нам не треба, ми якось уже і самі обійдемося.

Проблеми бізнесу, які можуть бути вирішені засобами депутатського реагування.

Можливість вирішення проблем засобами депутатського реагування, проблеми у відносинах з податковою та правоохоронними органами, в адміністративних процедурах. Якісна та своєчасна зміна законів/нпа.

Практично всі опитані висловили думку і прийшли до висновку, що конкретні проблеми підприємців не можуть бути ефективно вирішені засобами депутатського реагування. Практично відсутні будь-які моменти комунікації народних депутатів з людьми, в тому числі з малим та середнім бізнесом. Основна діяльність депутатів - законотворча, тож вони і мають займатися нею. При цьому, має бути якісна законотворча робота, і треба зробити наголос саме на нормуваннях документів: які саме документи, для кого і для чого, кому саме вони потрібні.

ФГД-1_Леонід: Спростити наш бізнес, звичайно, трошки можна. Наприклад, можна зменшити оподаткування. Проблема коли є ці рішення, які спочатку приймаються, а потім назад повертаються. Уже всі, напевно, чули, що з 1 липня повертається акциз на бензин. Будемо говорити далі, там тема оподаткування і адміністративні проблеми, вони звичайно є, і ми про них згадували. Це та ж сама мобілізація. Проблем правоохоронного характеру у

нас поки що немає, ми тут відчуваємо себе спокійно, ми ж перебуваємо на контрольованій території.

ФГД-2_ Андрій: Важко відповісти, чи є користь від депутатів, так як ми до них за якоюсь допомогою не звертались. Я навіть не знаю чим вони реально можуть допомогти.

ФГД-2_ Руслан: Депутати з'являються тільки перед виборами, і то не вони, а з'являються дівчата і хлопці, які розносять або роздають листівки і брошурки. Після цього кандидати-депутати кудись зникають. Ми не знаємо чим депутати нам можуть допомогти, що вони можуть робити, чим вони можуть бути корисні для нас? Вони живуть у своєму світі, дерибанять державні кошти, а ми виживаємо.

ФГД-2_ Віталій: Бажано податкову систему трошки змінити. Нехай ці депутати, за наші кошти, хоча б поїдуть у Британію і там подивляться, як там все організовано. Хоча вони, я думаю, і так все знають, просто не хочуть приймати відповідальних рішень. Є дуже багато світового досвіду. Я не думаю, що дуже велика проблема усе це у нас налагодити, у нашому житті. На сьогоднішній день, від тих депутатів така законотворчість, що стає дедалі гірше.

ІФГД-2_ Гість: Законодавчі проблеми. Так, зміна законів. Тому що є дуже багато законів, які створюють бардак в обліку, в роботі підприємства. Ми це бачимо і нам це приходиться вирішувати. В принципі, ми знаємо деякі речі, які можна було б відмінити взагалі або хоча б спростити. Саме ці питання ми намагалися подати депутату. Зокрема, доповнення про касові апарати хотіли подати. Словом, ми звернення підготували і якраз перед війною хотіли це зробити, але почалася війна, і касові апарати відмінили. Зараз це питання стало не актуальним. Можливо зараз, із 1.07 може їх повернуть, то ми знову будемо цим питанням займатися. Там просто є така норма, яка зобов'язує використовувати ці касові апарати навіть тоді, коли в тебе вся виручка електронна. Тобто, банківська група. Ми хотіли цю норму зняти. Навіщо вона існує, якщо у банку можна отримати всі підтвердження, коли ти отримав, наприклад, мільйон гривень. Для чого зайвий раз вибивати ще й чеки?

ФГД-3_ Олег: Звертатися можна і щоб допомагали, але вони не чують народ.

ФГД-3_ Максим: Треба, щоб налагоджувалися якісь моменти комунікації народних депутатів з людьми, з простим народом. Треба, щоб був якийсь зворотній зв'язок, щоб було все зрозуміло і доступно.

ФГД-4_ Анастасія: У нас немає таких проблем, з якими ми могли б звернутися до податкової адміністрації або до правоохоронних, чи інших органів. Адміністративні питання, зміна законів турбують багатьох. У нас, на щастя, немає таких суттєвих проблем.

ФГД-4_ Олексій: Засобами депутатського реагування могли б бути вирішені проблеми з приводу збільшення своїх повноважень. Тобто, це

питання перевищення своїх повноважень з боку тих же військкоматів, які мобілізують усіх підряд, навіть не дивлячись на стан здоров'я. Оскільки будь-який бізнес залежить від користувачів, а користувачів стає все менше і менше, відповідно і попит менший. Тому від цього страждає бізнес. Треба якось відрегулювати з боку депутатів, можливо, навіть у вигляді змін до законів або нормативно-правових актів. Саме співвідношення між людьми і, скажімо так, з військкоматами. Податкові, адміністративні або ж правоохоронні органи - навряд чи до них можна звернутися з цього питання. Процедури державних закупівель кривенькі- кривенькі. Але ми наразі, особисто моя фірма, з державними закупівлями немає жодного зв'язку.

ІФГД-4_Учасник: Щодо проблем в бізнесі і щодо засобів депутатського реагування, тут, на жаль, ми не можемо нічого відповісти. Я не знаю.

ФГД-5_Валентин: Народні депутати можуть вирішувати все, що стосується мого бізнесу. Тому що вони можуть затвердити зміни до податкового кодексу, вони можуть внести зміни до законодавства. Безпосередньо депутат не може впливати на мою роботу. Він не може ніяк мені допомогти. Тому що його адвокатський запит в ту ж саму податкову, наприклад: - чому ви перевіряєте пана такого-то? Це повна нісенітниця. Тільки зміною законодавства вони можуть змінити якусь роботу. У них основна діяльність законотворча, тож вони і мають займатися нею.

ФГД-5_Анатолій: По моєму напрямку - це виключно зміна законів і нормативно-правових актів. Це має бути більш чіткіше регулювання, нормування і визначення. Тобто, прибирання із законів якихось абстрактних норм та положень. Має бути більш чітке врегулювання норм, зокрема і мого напрямку. Так, має бути якісна законотворча робота і треба зробити наголос саме на нормування документів: які саме документи, для кого і для чого, кому саме вони потрібні.

ІІФГД-5_Іван: Законодательно урегулювати вопрос налогообложения и дерегулировать вмешательство государства в деятельность предпринимателя.

І4ФГД-5_Учасник: Хотілося б звісно, щоб нормативно-правові акти там були трошки змінені в сторону підприємництва, тому що виживати в нинішніх умовах дуже важко. Да, було б непогано, якби депутати займалися прийняттям дійсно правильного законодавства.

Перспективи відновлення діяльності до передвоєнного рівня та організації експортної діяльності.

Можливість відновлення діяльності до передвоєнного рівня з урахуванням ризиків відсутності змін в плані зовнішньої (державної чи міжнародної) підтримки бізнесу, здійснення експортної діяльності.

Опитані підприємці Хмельниччини, в тому числі сільгоспвиробники, позитивно налаштовані щодо відновлення своєї діяльності до передвоєнного рівня. Більшість з них планують, з часом, повертатись до довоєнного рівня роботи, а деякі уже мають плани розвитку, в тому числі експорту.

Великі очікування бізнесу на післявоєнні зміни, пов'язані і значними інвестиціями для відновлення України. Для цього потрібні зміни наших законів, зміна підходів керівництва нашої держави, перехід до європейських стандартів. Тобто, дуже багато буде залежати від того, як держава буде працювати з бізнесом. Якщо допомагатимуть Україні в цілому, це буде велика допомога для малого і середнього бізнесу.

Після закінчення війни дуже багато людей повернеться з фронту, які нині там знаходяться. Хтось із них близько року-півтора, а хто навіть і 8-10 років перебував на фронті. Тобто, ці люди почнуть шукати робочі місця, вони почнуть себе десь прилаштувати, тому що для них уже тривалий час основне місце роботи - це фронт і війна. На думку підприємців є надія, що компанії будуть створювати нові напрямки аби давати робочі місця цим людям. За рахунок цього можливо компанії будуть більше заробляти і це сприятиме у відновленні зруйнованої загальної державної інфраструктури.

Для багатьох підприємців важливо - це припинення військових дій і подальша підтримка держави. Зараз на малий бізнес суттєво впливає зменшення кількості громадян на території України, оскільки зменшилась кількість потенційних отримувачів послуг. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, на думку підприємців, це підтримка держави в розширенні можливості з перепрофілювання як фахівців-найманих працівників, так і малих підприємців.

ФГД-1_Олександр: Я думаю, що нам все-таки вдасться поновити свою діяльність. По моїй сфері, то точно. Хто буде більше працювати, більш інтенсивно, усе те, що ми робили до війни, я думаю, ми будемо відновлювати в інтенсивнішому режимі.

ФГД-1_Сергій: Якщо підтримка світової спільноти і надалі буде продовжуватись, то ми швидко все відновимо. І політична, і економічна підтримка. Тому що не може бути одна без другої. Якщо все припиниться, то у нас буде катастрофа.

ФГД-1_Леонід: Хочу сказати, що ми у другому кварталі вже стоїмо на відновленні всіх бізнес-процесів. Відновлення від імпортера і, будемо говорити, бонусної системи, адже це стимул для бізнесу. У нашому бізнесі трошки міняється процедура і міняються самі бізнес процеси на те, що ми група компаній і, зокрема, наша компанія, ми швидко реагуємо на потреби людей. Ми зараз дуже інтенсивно заходимо на б/у автомобілі. Розробляємо

багато нових напрямків, тому що дефіцит запчастин у світі не зник. На сьогоднішній день він все-таки існує, який може і не пов'язаний з війною в Україні. З приводу того, що я впевнений на багато відсотків у тому, що коли закінчиться війна, в бізнесі буде дуже багато роботи. Зміняться напрямки бізнесу, зміниться підхід до бізнесу. Я думаю, що зростання до довоєнного рівня, тобто до січня 2022 року, після закінчення війни буде через рік. А все тому, що буде багато що відновлюватися, буде багато вливу в Україну інвестицій. І при зміні, будемо говорити, наших законів, при зміні підходів керівництва нашої держави, перехід до європейських стандартів, інвестиції в Україні будуть дуже великі і роботи буде дуже багато. Сьогодні ми повинні нічого не упускати, а тільки все це нарощувати. В цей період ми здобули, будемо говорити, багато таких якостей, про які до війни ми навіть і не думали. Саме головне і найбільше чого ми хочемо, щоб Україні допомагали всі. Якщо будуть допомагати Україні в цілому, це буде велика допомога для нашого бізнесу. Точково, на сьогоднішній день, нам ніхто не виділить ніяких дотацій, ніхто не дасть грошей. Це ми впевнені на 100%. Але якщо світові країни будуть допомагати Україні в цілому, то нам буде дуже корисно.

ФГД-1_Таїса: Я вважаю, що після закінчення війни дуже багато людей повернуться із фронту, які там знаходяться. Хто близько року-півтора, а хто навіть і 8-10 років на фронті. Тобто, ці люди почнуть шукати робочі місця, вони почнуть себе десь прилаштувати, тому що для них уже тривалий час основне місце роботи - це фронт і війна. Я думаю, що компанії, як наша так і інші, будуть створювати якісь нові напрямки аби давати робочі місця цим людям. За рахунок цього можливо компанії будуть більше заробляти і це матиме «вихлоп» у відновленні зруйнованої загальної державної інфраструктури. Тобто, я так думаю, що деякі компанії можуть навіть брати на себе якісь певні зобов'язання щодо відбудовування деяких соціально важливих об'єктів, тому що, наприклад, міжнародні компанії не можуть собі це дозволяти. Тому, я очікую, що буде важко, але при правильній політиці і при не розкладанні це все цілком можливо. Я маю на увазі - великий розквіт держави.

ФГД-2_Андрій: Експортну діяльність ми не плануємо робити, тому що там, за кордоном, не зацікавлені в нашому продукті. У нас просто такий специфічний продукт. Відновитися до довоєнного рівня, без змін у нашій державі, можливо навіть без допомоги Європи, я думаю, що це неможливо. Якщо ми просто будемо плисти за течією, то все воно буде йти не до кращого. На даний момент так, а що буде далі - побачимо.

ФГД-2_Руслан: У нас така специфіка, що експортом ми не займаємося. Свій рівень підтримуємо і так, штучно, приблизно такий, як був, але, я кажу, що в собівартості продукції знизилися об'єми. Просто надіємося на краще і навіть плануємо розвиватися. Зараз запустили новий проект. Дуже важко з фінансуванням розвитку, нового обладнання, закуповуємо за кордоном, але, все ж таки, потихеньку рухаємося.

ФГД-2_Андрій: Розраховуємо на якнайшвидше і максимально безболісне завершення війни нашою перемогою. Це - перше. Друге - збереження хоча б наявного рівня зайнятості, доходу і, звісно, є потенційні запити на допомогу з-за кордону, тобто, послуги. По суті, експорт, але, на жаль, це все ще в планах. Зараз, поки що, не заходять іноземні потенційні замовники, через війну в нашій країні. У нас є певний відкладений запит на цю правову допомогу. Ми розраховуємо на те, що після нашої перемоги буде пожвавлення економічних цінностей.

ІФГД-2_Гість: Я думаю, сподіваюся, що зможемо відновити свою діяльність до передвоєнного рівня. Все залежить від багатьох чинників. Розумієте, ми обслуговуємо підприємства. Якщо у них будуть гроші, то будуть кошти і у нас. Усе залежить від фінансування підприємств. Експортну діяльність не плануємо.

ФГД-3_Микола: Я планую і далі продовжувати свою діяльність. Хочу її відновити, тому що вона пов'язана з аграріями, і це людям треба, але зараз у нас також є дуже багато проблем. Те, що я побачив, не треба ці проблеми залишати. У нас є дуже багато навколо землі, вона не задіяна. Наші люди згодні її обробляти. Дуже багато, тут гектари землі, яка просто заростає бур'янами, а її не можна просто надати людям, щоб вони її обробляли. Є закони, які регулюють так, якщо ти не займаєшся землею, в тебе її можуть забрати. Тоді і можна зробити так, щоб селищна рада забрала і дала людям, тим же аграріям, щоб земля мала розвиток і не пустувала. А вони хочуть видати закон, що землі немає.

ФГД-3_Клава: Я згодна з усіма попередніми виступаючими. Ми також будемо відновлювати роботу і працювати далі.

ФГД-3_Олег: Вийшли вже на довоєнні рівні, на ті, що були тоді. Я думаю, що ми будемо витягувати всі плани. Треба працювати.

ФГД-4_Вікторія: Ми не надіємося на зовнішню чи державну підтримку нашого підприємства. Ми самостійно намагаємося знаходити контрагентів, нарощувати об'єми робіт, щоб ми могли повернутися до показників довоєнного періоду нашого підприємства. Ми все робимо власними силами і не сподіваємося ні на чию підтримку. Чи ми зможемо відновити свою діяльність до передвоєнного рівня? Я вважаю, що спільними зусиллями, ми зможемо це зробити. І не тільки після завершення війни. Ми плануємо найближчим часом збільшувати свої об'єми, тому що у нас з'являються нові замовники. Ми підписуємо нові договори. В принципі, так. Думаю, зможемо. Зараз ми ще не зовсім повертаємося до того рівня, який у нас був до війни, але ми намагаємося працювати в тому напрямку, щоб продовжувати свою діяльність. Експортну діяльність ми не плануємо. Просто ми не займаємося експортом. Ми нічого не переправляємо за кордон, працюємо лише на території України.

ФГД-4_Дмитро: Плануємо активно організувати свою роботу у найближчому майбутньому. Планів багато, роботи багато. Треба працювати, і

все буде. Як ви будете працювати, якщо в плані зовнішньої державної чи міжнародної підтримки змін не буде? - Фактично ніякої підтримки в нас і не було. Чи зможете ви відновити свою діяльність до передвоєнного рівня? - Так, звичайно, зможемо, тому що я вже казав: - роботи багато, треба інтенсивно працювати. Експортну діяльність не плануємо. Дякую.

ФГД-4_Олексій: Якщо змін в плані зовнішньої державної чи міжнародної підтримки не буде, то буде не дуже добре. Якби хоча б якась підтримка була, то було б дуже гарно, в будь-якому вигляді, або паливом, або дотації на паливо, можливо якісь гранти, або ж на відновлення нашого розбитого офісу також можна було б на це розраховувати. Та це навряд чи буде у найближчому майбутньому. Відновити діяльність до передвоєнного рівня, звичайно, хочеться. Оскільки тут, у зв'язку з цією агресією, трохи змінилися умови роботи. В деяких місцях немає постачальників, вони просто знищені, а клієнти десь є. Змінюється структура співвідношення з постачальниками і клієнтами. Оскільки десь одних менше, десь інших менше, і від цього змінюється наша структура роботи, як постачальників. Для когось, тобто в якихось «гарячих» точках, а звідти тікають постачальники, і тут збільшуються кількість клієнтів. На територіях, де, скажімо, більш спокійніше і від цього трохи змінюється робота. Можливо, навіть, за даних умов, ми будемо трохи збільшувати свої об'єми і трохи розширюватися. Можливо і таке буде. Чи плануємо ми експортну діяльність? - Це було б дуже добре постачати свою продукцію в країни Європи, але наразі, гадаю, це, все-таки, буде важко зробити, особливо зараз, в умовах війни. У нас є такі плани постачати газ в балонах на Європу.

ІФГД-4_Учасник: Ми плануємо працювати і надалі в такому ж режимі, як і зараз. Надалі плануємо і будемо експортувати продукцію на територію країн ЄС. В принципі, це все, що я можу вам сказати.

ФГД-5_Павло: Так, планується така діяльність. І, я вам хочу сказати, дуже-дуже залежить від того, чи буде підтримка держави чи не буде. В залежності від того, яка саме буде підтримка. Там навіть буде потрібно забезпечення правове, і буде багато чого змінено. Тобто, довоєнний рівень буде. Це має бути дуже багато чого. Треба буде перевіряти і гранти, і ринки, і логістику, як вона працює на забезпечення. Тобто, там дуже багато буде залежати, як держава буде працювати з бізнесом далі. Дуже багато.

ФГД-5_Валентин: Я надаю послуги на території України і тому, в принципі, мені важлива підтримка держави. Але найбільше для мене важливо - це припинення військових дій і подальша підтримка держави. Зараз на мене дуже сильно впливає - це зменшення кількості громадян на території нашої країни. Через те, що вони виїхали за межі країни, у мене зменшилась кількість потенційних отримувачів послуг. Тому, підтримка держави в цьому випадку - це або перепрофілювання мене, тобто коли держава може надати мені допомогу з перепрофілювання, навчити чомусь, знайти мені роботу. В принципі, зараз із цим дуже гарно справляється ЗСУ. І друге, це можливо

зниження якогось податкового тягаря, або якась міжнародна підтримка саме в секторі надання послуг. Тобто, щоб пом'якшити цей тягар на майбутнє, але при умові, що люди не почнуть повертатися і не почнуть відновлювати діяльність. А це безпековий фактор. Тому, зараз мені підтримка держави не дуже в чому й допоможе.

ФГД-5_Олександр: Експортну діяльність не планую. Плани щодо підтримки держави не дуже й реалістичні. Звісно, було б добре, щоб держава підтримувала. Повернення до передвоєнного рівня? Я думаю, якщо виб'ємо ворога і люди повернуться, то мінімум за рік можна буде відновити діяльність до передвоєнного рівня, а може навіть ще й покращити.

ФГД-5_Яна: Стосовно праці. Якщо не буде зовнішньої державної чи міжнародної підтримки, це ніяк не впливає на мою діяльність. Ми уже фактично відновили свою діяльність до передвоєнного рівня в обсягах роботи. Експортну діяльність я не планую і не організовую.

І1ФГД5_Іван: Восстановление бизнеса до довоенного уровня не от меня зависит. Все зависит от того, как будут возвращаться клиенты, которым, кстати, и нужна поддержка. Так, как я уже раньше озвучил, что основная часть моих клиентов из агросферы, которым я предоставляю информационные услуги. То есть, тут цепочка более длинная. Если государство создаст должные условия для агросферы, то, соответственно, вернутся и мои клиенты. Это и позволит мне нарастить мои темпы и обороты до довоенного уровня, а также хотелось бы расширить свою сферу деятельности и предоставлять услуги иностранному потребителю.

І2ФГД-5_Ольга: Так и буду работать. Но, я очень хочу реально, чтобы война быстрее закончилась, и чтобы вернулось большинство клиентов.

І3ФГД-5_Учасник: Експортну діяльність поки що ні, не плануємо. Я думаю, що наш ринок теж не дуже й насичений. Тому, в разі збільшення, як і у будь-якого бізнесу бажання і мрія така є, в разі збільшення об'ємів і розширення діяльності в цьому напрямку будемо думати. Тому це буде в процесі і буде видно, на скільки буде потреба в якихось там допомагах, в послугах. І вже потім, по ходу таким чином зможемо приймати правильні рішення.

І4ФГД-5_Учасник: Продавати на експорт ми не плануємо. Ми, в основному, працюємо на внутрішнього споживача, тому що не такі уже й великі в нас обсяги реалізації. Розширювати свою діяльність, у всякому разі, зараз поки що не думаємо, якщо брати найближчий час. Після війни - час покаже, але не думаю, навряд чи.

Висновки та рекомендації.

До повномасштабного російського вторгнення у малого та середнього бізнесу, в т.ч. дрібних фермерів у Хмельницькій області, як і загалом в Україні, були як свої досягнення, так і проблеми, більшість з яких були вирішуваними. Опитані підприємці займаються достатньо широким спектром

діяльності - сільгоспвиробництвом, промисловим виробництвом, торговельною діяльністю та наданням послуг у різних сферах. Більшість підприємців відноситься до малого бізнесу, невелика частина – до середнього, а також частина самозайнятих та найманих працівників. Бізнес загалом, розвивався та демонстрував позитивну динаміку. Так, у більшості опитаних до війни практично не було проблем із найманою працею. Усі опитані не займалися експортом, за винятком підприємця, що займається вирощуванням горіхів.

Щодо користування кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами, то тут **позиції розділились:**

- практично усі представники середнього та частина малого бізнесу користувались кредитами;
- більша частина опитаних представників малого бізнесу та самозайняті кредитами не користувались.

Однак, тривалість війни уже понад рік та пов'язані з цим проблеми, нівелювали згадки підприємців про ці проблеми.

Після 24.02.2022 року, перші тижні внесли певні проблеми і корективи в діяльність бізнесу. Це спричинило погіршення процесу виробництва. Виникли проблеми з логістикою, зменшилася кількість працівників, в т.ч частина з них пішли добровольцями до Збройних Сил, територіальної оборони або були мобілізовані. Працівники-жінки, у багатьох випадках, залишили територію нашої країни та виїхали за кордон. Проблемою стала також відсутність обігових коштів, оскільки не зрозумілою була робота з банками, тому що вся банківська система на початку повномасштабного вторгнення РФ погано працювала. Підприємці чітко не знали порядку дій, операцій, кошти з рахунків не можна було зняти, нічого не могли оплатити. Але згодом все стабілізувалося.

Слід зазначити, що особливістю Хмельницької області є те, що на її території не відбувалися бойові дії. Мабуть, тому вже за місяць-другий з початку бойових дій в Україні практично всі опитані представники бізнесу Хмельницької області відновили свою діяльність. Однак, у всіх зменшилися обсяги робіт, частково змінилися напрямки роботи або їх сегменти, зокрема у зв'язку з тим, що багато хто в Україні повністю зупинив роботу, особливо комерційні компанії. Крім того, переважна більшість жителів України виїхали за кордон, а це споживачі продукції та послуг бізнесу, особливо малого. Споживачі (як населення, так і частина підприємців) також почали брати дешевший сегмент товару, тому що всі хочуть зменшити собівартість продукції. Відповідно, обсяги робіт зменшилися і завдяки реалізації дешевшого сегменту продукції.

За досить короткий час після початку широкомасштабної війни державою було запроваджено або продовжено низку заходів з підтримки як громадян, так і бізнесу. Це і зменшення податкового навантаження, особливо малого бізнесу, призупинення сплати частини податків, зменшення акцизів на паливо. Нарахування певних грошових виплат, зокрема урядовий проєкт **“єРобота”**, що передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та для навчання, які реалізуються через додаток/сайт «Дія», програма **“Власна справа”**, де українці можуть одержати фінансову підтримку від держави у вигляді мікрогранту (від 50 до 250 тисяч грн.), впровадження програми «Шлях», яка дозволяє спростити процедуру перетину кордону водіям-волонтерам та інше. Є можливість також отримати гранти від іноземних держав та міжнародних фінансових інституцій. Так, USAID реалізує низку програм, зокрема такі, як програма **“Конкурентоспроможна економіка України”** (KEU), на підтримку в безперервності та відновленні бізнесу, включно із переміщенням або відновленням підприємств в умовах війни, розширенням чи розростанням на зовнішні ринки, збереженням рівня бізнес-можливостей та їх покращенням; програма з аграрного і сільського розвитку проєкту **“Підтримка ММСП зернового напрямку у збільшенні потужностей зберігання та сушіння зерна”**. ЄБРР продовжує секторальну підтримку меблевої, туристичної і текстильної галузей. Скориставшись інтернетом, інформацією “зацікавлених” відомств, місцевих центрів підтримки підприємництва, бізнес-об’єднань і асоціацій, можна знайти й оголошення про безліч інших грантових програм. Кількість грантів, на отримання яких кожен підприємець чи підприємство може подавати заявки, ніхто не обмежує. Однак, серед опитаних підприємців державною підтримкою скористались не всі. Той же додаток/сайт «Дія» в більшості випадків підприємці використовують як фізичні особи для приватних цілей. Фінансова підтримка з боку держави та міжнародних організацій/держав є важливою, але на неї розраховує невелика частина підприємців. Основною причиною, чому більша частина опитаних представників малого, і навіть деяка частина середнього бізнесу, не скористалися підтримкою держави та міжнародних партнерів є їх непоінформованість про такі програми або уявлення про складність процедур для отримання грантів, що певним чином відлякує підприємців. Тобто, комунікації уряду, державних органів про проведені ними зміни законодавства і реформи, програми підтримки для малого бізнесу явно не достатні. Крім того, опитані підприємці не зазначили свою співпрацю або контакти з місцевими центрами підтримки підприємництва, галузевими і регіональними бізнес-об’єднаннями і асоціаціями в цих питаннях.

Безпекові питання персоналу найбільш гостро вплинули на підприємців. Під час масованих обстрілів ворогом об’єктів інфраструктури, як в Хмельницькій області, так і загалом в Україні у підприємців гостро

постало питання безпеки персоналу, оскільки це наражало на небезпеку персонал та клієнтів, проблеми з відсутністю енерго- і водопостачання.

Представники середнього і частина малого бізнесу, приблизно через місяць, поставили свої електростанції (генератори), а деякі навіть *утворили* свої окремі свердловини для подачі води і стали автономними.

Для клієнтів і для персоналу впроваджували додаткові заходи, відпрацювали алгоритм дій користуванням укриттями під час повітряних тривоги або інших небезпек.

Щодо питання логістики так, це дійсно велика проблема. Останнім часом саме через проблеми в логістиці ціна підвищилась на 20-30 відсотків на сам товар, суттєво збільшились строки доставки товару, запчастин, в тому числі і з проблемами у митному оформленні товару. В деяких сферах, наприклад, у автомобілебудуванні, логістика поламалася майже у всьому світі, тому що завод-виробник не зміг доставити запчастини, оскільки дуже багато запчастин виготовляли в тих країнах, які, якщо не є агресором, то є тими країнами, які підпадають під санкції. Відповідно, вирішення цієї проблеми також потребує суттєвого вдосконалення адміністрування митних процедур, запровадження сучасних інформаційних технологій, збільшення кількості митних переходів.

Бізнесу Хмельниччини у відновленні своєї діяльності дуже заважає нестача фінансових ресурсів у країні, а саме – неплатоспроможність клієнтів, недоступність кредитних коштів і власного капіталу тощо. Багато підприємств припинили свою діяльність в Україні. По банках питань дуже багато, особливо у середнього бізнесу, адже процентні ставки виросли приблизно у два рази. Майже всі постачальники також зменшили кредитні ліміти, а деякі зовсім їх перекрыли. Тобто, зараз кредитуванням важко користуватися, немає відстрочки платежу, Подорожчання валюти, вірніше, інфляція потягнула за і собою подорожчання палива. Збільшилося плече подорожчання логістики. Подорожчання палива вплинуло на логістику. Доставка всіх необхідних матеріалів, це також лягло на плечі споживачів, а фінансові ресурси навпаки "обрізалась". Тому, дуже актуальним є розширення фінансових інструментів для підтримки бізнесу, особливо малого – наприклад, збільшення програм низьковідсоткових кредитів тривалістю від одного до трьох років, грантів для поповнення обігових коштів або для відкриття нових напрямів діяльності.

Найбільшою проблемою опитаних представників бізнесу Хмельницької області у взаємодії з органами влади є блокування податкових накладних. «Процедури незрозумілі, а зі сторони держави без пояснень. Щоб розблокувати приходилось подавати дуже багато податкових пояснень, таблиць, різних даних. Це дуже завантажило роботу тому що за день людина

може розблокувати за наявності приблизно 7 документів при податковій. трішки покращилося, але все рівно спостерігається часткове блокування. Це велика проблема, особливо для середнього бізнесу, тому що витрачається дуже багато часу на розблокування податкових накладних. Відповідно, вирішення цієї проблеми потребує суттєвого вдосконалення процедур адміністрування ПДВ.

Для бізнесу Хмельницької області гостро стоїть питання мобілізації. Головна проблема - це персонал, тому що деяких людей мобілізували в армію, частина людей виїхали з України ще на початку широкомасштабної війни. І це все, через високий наплив залучення ТЦК чоловіків до служби у війську. Представники середнього бізнесу стараються більш системно вирішити це питання. Наприклад, ними подаються списки у ТЦК на своїх працівників, яких вважають стратегічними працівниками. Однак закрити це питання важко, бо на сьогоднішній день, за свідченнями опитаних представників бізнесу, є випадки, що повістки роздають на будь-якому КП, у будь-якому магазині, коли мобілизують працівників майже пенсійного віку або з вадами здоров'я. Це свідчить про непрозорі процедури мобілізації, що, крім того, може призводити і до зловживань та корупції у ТЦК. Найбільш доцільним вирішенням цієї проблеми є цифровізація процедури призову/мобілізації для зменшення суб'єктивного впливу керівників ТЦК на ці процеси, в тому числі унеможливлення корупції.

Адвокація, адвокаційні компанії для малого бізнесу це нове поняття, більшість плутає адвокацію з адвокатською діяльністю. Тому, рівень участі малого бізнесу в адвокаційних кампаніях практично нульовий. Результати опитування показали, що малі підприємці і самозайняті не мають культури адвокації та захисту своїх прав. Дуже часто вони ще й не можуть самотужки захищати свої права, бо це для них дороговартісно, на відміну від середнього бізнесу.

Одним із шляхів більш ефективного вирішення цієї проблеми є залучення/участі малим бізнесом для захисту своїх прав професійних спільнот (галузевих і регіональних бізнес-об'єднань, асоціацій, профспілок, місцевих центрів підтримки підприємництва тощо). Як позитивний приклад можна зазначити системну роботу Спілки адвокатів України з питань підтримки частини адвокатів, які опинились у важкому стані через військові дії.

Крім того, для розширення участі бізнесу в адвокаційних компаніях потребує проведення широкої роз'яснювальної роботи щодо адвокації, особливо через мас-медіа.

Результати опитування показали, що більшості підприємців не цікаво повноваження депутатів від виборчого округу, діяльність та повноваження профільних комітетів ВР. Випадки конституційного права на звернення до приймалень народних депутатів або безпосередньо до народного депутата бізнесом зафіксовані досить рідко та, практично не мали результату. Практично всі опитані висловили думку і прийшли до висновку, що конкретні проблеми підприємців не можуть бути ефективно вирішені засобами депутатського реагування. Практично відсутні будь-які моменти комунікації народних депутатів з людьми, в тому числі з малим та середнім бізнесом. Основна діяльність депутатів - законотворча, тож вони і мають займатися нею. При цьому, має бути якісна законотворча робота, і треба зробити наголос саме на нормуваннях документів: які саме документи, для кого і для чого, кому саме вони потрібні.

Опитані підприємці, в тому числі сільгоспвиробники, позитивно налаштовані щодо відновлення своєї діяльності до передвоєнного рівня. Більшість з них планують, з часом, повертатись до довоєнного рівня роботи. Деякі з них уже мають плани розвитку, в тому числі експорту. Великі очікування бізнесу на післявоєнні зміни, пов'язані зі значними інвестиціями для відновлення України. Для цього потрібні зміни наших законів, перехід до європейських стандартів, зміна підходів керівництва нашої держави до більш активного проведення реформ, зокрема для скорішого вступу до ЄС. Тобто, дуже багато буде залежати від того, як держава буде працювати з бізнесом. Якщо допомагатимуть Україні в цілому, це буде велика допомога для малого і середнього бізнесу.

Після закінчення війни дуже багато людей повернеться з фронту, які нині там знаходяться. Хтось із них близько року-півтора, а хто навіть і 8-10 років перебував на фронті. Тобто, ці люди почнуть шукати робочі місця, вони почнуть себе десь прилаштувати, тому що для них уже тривалий час основне місце роботи - це фронт і війна. На думку опитаних підприємців є надія, що компанії будуть створювати нові напрямки аби давати робочі місця цим людям. Але зараз, у зв'язку з воєнними діями, у більшості опитаних підприємців, зменшилася кількість працівників, частково змінилися напрямки діяльності. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, на думку підприємців, це підтримка держави в розширенні або створенні нових освітніх програм для перепідготовки перепрофілювання як фахівців-найманих працівників, так і малих підприємців, а також, в майбутньому, після перемоги, демобілізованих фронтовиків. При цьому повинні бути враховані і гендерні можливості для вирішення цих проблем.

На основі проведених глибинних інтерв'ю та фокус-групових досліджень, можна виокремити наступні рекомендації.

Для органів влади:

А) Вдосконалення процедур адміністрування ПДВ;

Б) Вдосконалення процедур адміністрування митних процедур, запровадження сучасних інформаційних технологій, збільшення кількості митних переходів.

В) Цифровізація діяльності ЦТК з призову/мобілізації.

Г) Розширення або створення нових освітніх програм з підготовки/перепідготовки працівників/підприємців з врахуванням гендерного підходу.

Д) Розширення фінансових інструментів – наприклад, збільшення програм низьковідсоткових кредитів тривалістю від одного до трьох років, грантів для поповнення обігових коштів або для відкриття нових напрямів діяльності. Спрощення і уніфікація процедур подання заявок на отримання допомоги та грантів.

Е) Посилення комунікації Уряду, державних органів при проведенні ними зміни законодавства і реформ, програми підтримки для малого бізнесу.

Є) Залучення для комунікації змін галузевих і регіональних бізнес-об'єднань і асоціацій, місцевих центрів підтримки підприємництва.

Для професійних об'єднань громадян

А) Посилення організаційної спроможності.

Для міжнародних партнерів та донорів:

А) Продовження грантових програм для підтримки малого та середнього бізнесу в т.ч. дрібних та середніх фермерів;

Б) Проведення інформаційних кампаній, щодо європейських бізнесових практик розвитку малого бізнесу, в тому числі ведення сільського господарства.

ГАЙД

для проведення фокус груп у Хмельницькій області
в рамках проекту:

«Допомога аграріям Хмельниччини»**Тема дослідження:**

З'ясування стану малих та середніх фермерів, агровиробників, підприємців на території Хмельницькій області

Склад фокус груп:

- Кількість учасників: від 8 до 15 (бажано рівна кількість по статі та різних вікових груп)
- Учасники: середні та малі фермери, агровиробники, підприємці

Спосіб проведення фокус груп:

- анонімне під аудіозапис опитування

Критерії відбору учасників:

- Працівники та працівниці різних галузей економіки, в т.ч. ІТ, сільське господарство та ритейл, включно з колишніми працівниками (ВПО);
- Досвід роботи – не менше 2 років
- Жінки та чоловіки різного віку та сімейного стану, які проживають в Україні, щонайменше 1 представник молоді (до 35 років)
- Географія: регіональна Хмельницька - область

Представлення модератора:

- Пояснення теми дискусії (стан бізнесу під час війни).
- Пояснення причин аудіозапису, гарантія конфіденційності.
- Оприлюднення загальних правил: щирість, відвертість, висловлювання власної думки, немає правильних і неправильних відповідей. Неприпустимість «захоплення» мовного простору, терпимість до точок зору інших учасників обговорення.

Представлення учасників:

професійний досвід, організація, де працює респондент, інші важливі для розмови аспекти.

Обговорення питань:

1) Надайте характеристику діяльності вашого бізнесу до війни?

- У якому напрямі Ви працювали?
- Ви себе відносите до середнього чи малого бізнесу?
- Чи були у Вас проблеми з найманою працею до війни?
- Чи користувались Ви кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами?
- Чи експортували Ви продукцію/ до ЄС?

2) У яких умовах працювала Ваша компанія після 24 лютого 2022 року?

- Чи зберегли Ви свій бізнес?
  - Наскільки змінились обсяги роботи ?
  - Чи змінились напрями роботи?
  - Чи змінилась кількість і якість працівників?
  - Чи змінилися споживачі Вашої продукції/послуг?
- 3) Чи користувались Ви у 2022 році підтримкою держави/міжнародних партнерів?
- Чи користувались Ви підтримкою від держави?
  - Чи користувались Ви підтримкою міжнародних організацій/держав?
  - Наскільки адекватною і достатньою була така підтримка?
  - Наскільки Ви вважаєте адекватними і достатніми регуляторні і податкові зміни у 2022 році від держави?
  - Чи користувались Ви додатком/сайтом «Дія» та грантами у ньому?
  - Чи користувались Ви програмою «Шлях»?
- 4) Які основні проблеми та виклики є у вашого підприємства зараз? (прямо чи опосередковано пов'язані з російським вторгненням?)
- Безпека персоналу
  - Як змінилась логістика? Які проблеми є з логістикою?
  - Стосунки з бізнес-партнерами/контрагентами
  - Забезпечення паливно-мастильними матеріалами.
  - Забезпечення запчастинами обладнання.
  - Стосунки з банками. Чи вплинули валютні обмеження на вашу діяльність? Як? Яка доступність/доцільність кредитів зараз?
  - Як змінилися стосунки із місцевою владою, перевіряючими органами?
  - Чи отримували якусь матеріальну підтримку з боку держави/міжнародних організацій?
  - Інші проблеми
- 5) Що Ви знаєте про адвокацію та повноваження парламенту?
- Чи приймали Ви участь у адвокаційних кампаніях?
  - Чи захищали Ви свої права будь-яким способом?
  - Чи знаєте Ви про повноваження депутатів від виборчого округу?
  - Чи звертались Ви до приймалень народних депутатів або напряму до народного депутату?
  - Чи відомо Вам про діяльність профільних комітетів ВР та їх повноваження?
  - Чи відомо Вам про процедуру законодавчої ініціативи?
- 6) Які проблеми Вашого бізнесу можуть бути вирішені засобами депутатського реагування?
- Податкові
  - Адміністративні
  - Правоохоронні органи

- Зміна законів/нпа
- 7) Як Ви плануєте організувати свою роботу в найближчому майбутньому?
- Як Ви працюватимете, якщо в плані зовнішньої (державної чи міжнародної) підтримки змін не буде
  - Чи зможете Ви відновити діяльність до передвоєнного рівня?
  - Чи плануєте експортну діяльність? Як її організуватимете?

Завершення опитування:

Подяка учасникам груп та повідомлення де можна буде ознайомитись з результатами дослідження.

ГАЙД

для проведення напівструктурованих інтерв'ю до фокус груп у
Хмельницькій області в рамках проекту:
«Допомога аграріям Хмельниччини»

Тема дослідження:

З'ясування стану малих та середніх фермерів, агровиробників, підприємців на території Хмельницької області

Спосіб проведення інтерв'ю:

- анонімне під аудіозапис з використанням засобів зв'язку

Критерії відбору учасників:

- учасники фокус груп, які відмовились брати участь у фокус-групі наживо з міркувань безпеки
- Працівники та працівниці різних галузей економіки, в т.ч. ІТ, сільське господарство та ритейл, включно з колишніми працівниками (ВПО);
- Досвід роботи – не менше 2 років
- Жінки та чоловіки різного віку та сімейного стану, які проживають в Україні, щонайменше 1 представник молоді (до 35 років)
- Географія: регіональна Хмельницька - область

Представлення модератора:

- Пояснення теми дискусії (стан бізнесу під час війни).
- Пояснення причин аудіозапису, гарантія конфіденційності.
- Оприлюднення загальних правил: щирість, відвертість, висловлювання власної думки, немає правильних і неправильних відповідей. Неприпустимість «захоплення» мовного простору, терпимість до точок зору інших учасників обговорення.

Представлення:

професійний досвід, організація, де працює респондент, інші важливі для розмови аспекти.

Обговорення питань:

1) Надайте характеристику діяльності вашого бізнесу до війни?

- У якому напрямі Ви працювали?
- Ви себе відносите до середнього чи малого бізнесу?
- Чи були у Вас проблеми з найманою працею до війни?
- Чи користувались Ви кредитами, інвестиціями, іншими фінансовими інструментами?
- Чи експортували Ви продукцію/ до ЄС?

2) У яких умовах працювала Ваша компанія після 24 лютого 2022 року?

- Чи зберегли Ви свій бізнес?

- Наскільки змінились обсяги роботи ?
  - Чи змінилися напрями роботи?
  - Чи змінилась кількість і якість працівників?
  - Чи змінилися споживачі Вашої продукції/послуг?
- 3) Чи користувались Ви у 2022 році підтримкою держави/міжнародних партнерів?
- Чи користувались Ви підтримкою від держави?
  - Чи користувались Ви підтримкою міжнародних організацій/держав?
  - Наскільки адекватною і достатньою була така підтримка?
  - Наскільки Ви вважаєте адекватними і достатніми регуляторні і податкові зміни у 2022 році від держави?
  - Чи користувались Ви додатком/сайтом «Дія» та грантами у ньому?
  - Чи користувались Ви програмою «Шлях»?
- 4) Які основні проблеми та виклики є у вашого підприємства зараз? (прямо чи опосередковано пов'язані з російським вторгненням?)
- Безпека персоналу
  - Як змінилась логістика? Які проблеми є з логістикою?
  - Стосунки з бізнес-партнерами/контрагентами
  - Забезпечення паливно-мастильними матеріалами.
  - Забезпечення запчастинами обладнання.
  - Стосунки з банками. Чи вплинули валютні обмеження на вашу діяльність? Як? Яка доступність/доцільність кредитів зараз?
  - Як змінилися стосунки із місцевою владою, перевіряючими органами?
  - Чи отримували якусь матеріальну підтримку з боку держави/міжнародних організацій?
  - Інші проблеми
- 5) Що Ви знаєте про адвокацію та повноваження парламенту?
- Чи приймали Ви участь у адвокаційних кампаніях?
  - Чи захищали Ви свої права будь-яким способом?
  - Чи знаєте Ви про повноваження депутатів від виборчого округу?
  - Чи звертались Ви до приймалень народних депутатів або напряму до народного депутату?
  - Чи відомо Вам про діяльність профільних комітетів ВР та їх повноваження?
  - Чи відомо Вам про процедуру законодавчої ініціативи?
- 6) Які проблеми Вашого бізнесу можуть бути вирішені засобами депутатського реагування?
- Податкові
  - Адміністративні
  - Правоохоронні органи
  - Зміна законів/нпа

7) Як Ви плануєте організувати свою роботу в найближчому майбутньому?

- Як Ви працюватимете, якщо в плані зовнішньої (державної чи міжнародної) підтримки змін не буде
- Чи зможете Ви відновити діяльність до передвоєнного рівня?
- Чи плануєте експортну діяльність? Як її організуватимете?

Завершення опитування:

Подяка учаснику та повідомлення де можна буде ознайомитись з результатами дослідження.

Громадська організація «Агромегаполіс» неприбуткова, недержавна просвітницька організація. Громадська організація «Агромегаполіс» була створена для захисту екології, розвитку науки та суспільства України. Організація працює для підвищення освітнього рівня людей та використання ними технологій, інновацій. Метою Організації є впровадження та застосування людьми новітніх досягнень технологій, створення і розвиток малих та середніх фермерських господарств, та покращення екології населених пунктів.
Видання перше.

Директор проекту – Олександр Барбелюк
Авторський колектив – Андрій Руденко, Андрій Барбелюк
Літературний редактор – Ірина Тітенюк
Дизайн та комп'ютерна верстка - Ілья Свєргун

Адреса ГО «Агромегаполіс» вул Олесь Гончара, 33, м. Київ, 01054, Україна
Телефон +38 044 228 15 77
E-mail: goamporg@gmail.com
[http:// www.goamp.org.ua](http://www.goamp.org.ua)

При передруку або частковому використанні матеріалів посилання на ГО «Агромегаполіс» обов'язкове

Підписано до друку 28.06.2023 Формат 60x84/16
Друк офсетний. Наклад 30 примірників
Друк: ФОП О. Житніков

